

видання підрозділ «Дитячий фольклор» відкриває огляд музичних форм і жанрів українського фольклору [Іваницький, 2004, 16]. Небезпідставно етномузикологи й історики музики неодноразово зверталися до музики первісних народів [Розеншильд, 7–42] або до дитячого фольклору [Іваницький, 2004, 16] та найстарших архаїчних наспівів, щоб з'ясувати те джерело, яке живило початки української народної лірики і живить сучасну народну пісню. Про це можуть дати уявлення саме дитячі, обрядові та жартівливі пісні.

Українською фольклористикою протягом останніх двох сторіч накопичено величезний рукописний та друкований матеріал, який лише частково відображає чи не найбагатшу в Європі скарбницю усної народної творчості. Всі більшменш фундаментальні видання українських народних пісень, регіональні збірники видавництва «Музична Україна», томи серії «Українська народна творчість» можуть претендувати на статус того чи іншого зводу (мінікаталогу) українського пісенного фольклору. У таких збірниках нормою стає публікація фольклорних творів у сукупності наявних варіантів.

На статус каталогу українського пісенного фольклору певною мірою може претендувати фундаментальне видання «Українські народні мелодії» у десяти томах, опубліковане 1967 року в Нью-Йорку Зіновієм Лиськом. Десятитомник містить 11 000 447 мелодій з усіх доступних упорядникові друкованих видань фольклору. У цьому зводі З. Лисько намагається розв'язати проблему систематизації народних мелодій за музичними ознаками, зауважуючи, що «досі не знайдено такого способу порядкування мелодій, який зводив би докупи всі музичні варіанти і давав можливість легко розшукати потрібну пісню»¹.

У корпусі «Українські народні мелодії» за основу порядкування покладено критерій музичного синтаксису: музичних форм, каденцій та інших складових частин. Послідовність розташування мелодичного матеріалу відбувається від найменших форм (мотив, фраза) через більші (речення, період) до найбільших (подвійний та потрійний період, ланцюг речень, речитативні форми). Таким чином, увесь Корпус УНМ становить деталізований покажчик мелодичних форм. До цього покажчика у першому, довідковому томі додаються також:

- 1) покажчик друкованих джерел;
- 2) алфавітний покажчик початкових слів пісенних текстів;
- 3) територіальний покажчик;
- 4) покажчик жанрів;
- 5) покажчик багатоголосся та інструментів;
- 6) покажчик ритмічний;
- 7) покажчик мелодичний (ладово-звукорядний);
- 8) покажчик форм.

Людмила ЄФРЕМОВА (Київ)

ОСОБЛИВОСТІ КАТАЛОГІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПІСЕННОГО ФОЛЬКЛОРУ

Наша праця присвячена проблемі створення та опису частотного каталогу українського пісенного фольклору, який містить у систематизованому вигляді, по можливості, всі поширені твори народної пісенності України. КУПФ складається з десяти основних покажчиків. Опис КУПФ включає основні підрозділи українського пісенного фольклору: дитячий, календарно-обрядовий та родинно-обрядовий, балади, побутову позаобрядову лірику.

Послідовність рубрик загального покажчика та опису КУПФ відповідає загальноприйнятій жанровій класифікації українського пісенного фольклору [Грица, Дей] та загальній логіці розвитку музичного мислення у фольклорі. Ранні етапи його еволюції найбільш достовірно представлені в обрядовій піснетворчості, а його рудименти природно збереглися в дитячому фольклорі. Так, у посібнику А. Іваницького «Українська народна музична творчість» 1990 року видання підрозділ «Дитячий фольклор» відкриває розділ побутової лірики [Іваницький, 1990, 211], а в підручнику «Український музичний фольклор» 2004 року

Детальному оглядові цього видання була приділена особлива увага через його фундаментальність, наявність розвинутого наукового апарату, систему покажчиків, близьку до пропонованої в КУПФ. Схиляючи голову перед важкою, скрупульозною працею упорядника й дослідника З. Лиська, дозволимо собі висловити деякі міркування. Цінність видання істотно збільшилась, якби тут були враховані не лише мелодії, але й тексти пісень, адже, за висловом Ф. Колесси, «у тексті, а не в мелодії лежить ціль і зміст пісні»². Надмірна деталізація покажчиків без перехресних посилань ускладнює користування ними. Через недоліки методики поза увагою лишилася варіантна природа фольклору (варіанти пісень не були зведені до купи у пісенні парадигми – термін С. Грици). Характер покажчиків наводить на думку про використання обчислювальної техніки при їх укладанні, адже були враховані лише ті параметри, які легко алгоритмізуються або формально можуть бути зведені в певну систему. Натомість КУПФ покликаний, у першу чергу, вирішити завдання створення інформаційно-пошукової системи шляхом зведення фольклорних записів у *варіантні групи*, формалізуючи включення у каталожну систему все нових фольклорних творів.

Однією з ґрунтовних публікацій, що має фундаментальне значення для створення КУПФ, можна вважати доповідь С. Грици та О. Дея на VI Міжнародному з'їзді славистів (Прага, серпень 1068 року). У ній зроблено детальний огляд міжнародного досвіду створення різних класифікаційних та каталогізаційних систем (тому цю трудомістку ділянку дослідження тут свідомо оминаємо, відсилаючи читача до зазначеної праці), стисло викладені відомості про українську народну творчість, висловлені численні ідеї щодо класифікації та каталогізації українського фольклору. З огляду на надзвичайну цінність останніх для створення КУПФ, нагадаємо про деякі з них.

Автори доповіді виступають проти зайвої деталізації на користь розумної кількісної рівномірності подачі матеріалу. У КУПФ пропонуємо також, незважаючи на унікальність та важливість деяких пісенних жанрів (трудова, русальна, волочобна, юр'ївська та ін.), з огляду на нечисленність їх фіксацій, приділити більшу увагу великому масиву ліричних необрядових пісень та балад (до речі, найменше дослідженим через свою численність) як таким, що складають *основу* української народної пісенності. Вчені вимушені констатувати диспропорцію між докладно дослідженим менш численним обрядовим фольклором, порівняно з масштабними масивами пісень пізнішого часу.

Істотним недоліком багатьох пісенних класифікаційних систем можна вважати їхню фахову обмеженість словесним або музичним компо-

нентом. Оглядаючи слов'янські та європейські класифікаційні системи, С. Грица та О. Дей не знаходять абсолютно задовільних. Дослідники перебувають у відвертому розпачі перед «гігантським лабіринтом» нагромаджених записувачами матеріалів. З одного боку, вони критикують різнобій у систематизації пісенного матеріалу, а з іншого – констатують неможливість і, навіть, шкідливість застосування універсальних критеріїв для різнонаціональних, різнофункціональних, різностадіальних тощо фольклорних творів (хоча часто легше «рішуче заперечувати», ніж «доводити можливість»). Невипадково у болгарському тринадцятитомному виданні фольклору «всередині кожного жанрового тому систематизація пісень ведеться за найдоцільнішим для цього тому принципом і критерієм»³. Для КУПФ також обирається критерій *найбільшої доцільності*, хоча він може бути в кожному конкретному випадку своїм.

Абсолютизація одного або кількох критеріїв аналізу пісні при укладанні каталогу може призвести до ігнорування інших, можливо, більш важливих. Водночас непослідовність у застосуванні критеріїв призводить до руйнування класифікаційної системи. Тому найдоцільніше використовувати *полікритеріальність*⁴ та багатомірність критеріального простору в розумних межах, що також бралось до уваги при створенні КУПФ. За бажанням дослідників набір критеріїв може бути розширений у будь-якому напрямі. Необхідно обов'язково враховувати також різні рівні спорідненості фольклорних творів: тематичні, функціональні та генетичні. При цьому необхідно уникати надмірної деталізації системи, «аналізу заради аналізу», враховувати національну специфіку фольклору. Однією з найважчих, але найнеобхідніших вимог при створенні класифікаційних систем слід вважати прагнення уникнути диспропорції між чисто формальними та описовими художньо-естетичними методами аналізу фольклорних творів.

КУПФ вирішує мало розроблену проблему паралельної класифікації тексту та мелодії за допомогою системи покажчиків. З комплексного розуміння пісні як музично-поетичного твору сформульовані основні вимоги до каталогу:

1) подати в систематизованому вигляді найзагальніше уявлення про кількісний та якісний склад українського пісенного фольклору;

2) основною одиницею каталогу має бути пісня як *один* фольклорний твір (текст разом із наспівом) у сукупності всіх його наявних варіантів (такі вимоги не ставились у згаданих вище класифікаційних системах).

Таким чином, з'ясовується національна специфіка фольклору у двох її основних іпостасях:

а) виявлення найтиповіших ознак національного фольклорного фонду, а вже після цього –

б) визначення відмінних рис національного фольклорного фонду від усіх інших.

Каталог має деякі обмеження, по-перше, українським матеріалом у мовному та географічному аспектах (беруться до уваги записи традиційної народної піснетворчості лише з території України за сучасним територіально-адміністративним поділом⁵ і лише україномовні); по-друге, лише пісенними жанрами (поза каталогом лишаються епічні речитативні жанри – думи, голосіння, а також інструментальна музика).

Основною метою створення КУПФ у його початковому варіанті було подання у систематизованому вигляді записів фольклорних творів з друківаних та рукописних джерел, які мають текст, мелодію та необхідну паспортизацію. Суцільне опрацювання матеріалу повинне дати реальне уявлення про склад українського пісенного фольклору в його найхарактерніших, типових проявах. Останнє передбачає кількісний (або *частотний*) підхід у підборі пісенного матеріалу для каталогізації. Так, якщо за одиницю каталогу прийняти одне мистецько-художнє явище фольклору в сукупності всіх його наявних варіантів (пісню як словесно-музичний твір, окремо текст і наспів, тип віршування, ритмо-мелодичну модель тощо), внесенню до покажчиків підлягатимуть лише ті з них, які мають певне *поширення* (тобто групу варіантів від двох або, переважно, трьох фіксацій). Отже уникаються нефольклоризовані, деформовані, сучасні авторські або давно зниклі з побуту твори. Це становить як недолік, так і перевагу частотного каталогу, який, зрештою, може бути розширений з частотного до повного. Частотність тут служить виявленню найтипівіших для українського пісенного фольклору творів із вказівкою не тільки на наявність частотності, але й на її ступінь, кількісний показник, присутній у всіх покажчиках.

Каталог (у перекладі з грецької – перелік) у даному випадку розглядаємо як узагальнену довідково-інформативну систему. Аналітична карта (АК) як одиниця створюваного пісенного каталогу (в тому числі й комп'ютерного) має тим більшу цінність, чим більше параметрів вона враховує. Але надмірна ускладненість та перевантаженість деяких розроблених універсальних АК викликає заперечення через необхідність використання значних людських та матеріальних ресурсів. Крім того, завжди може виникнути дослідницька необхідність використання ще якогось, досі не врахованого параметра. Тому за найдоцільніше вважаємо створення каталогу на основі *повних фольклорних текстів*. При цьому аналітичні параметри групуються у покажчики, кількість яких, залежно від дослідницької домінанти, може бути необмеженою (у комп'ютерних базах даних такі покажчики програмуються і потім укладаються автоматично).

Нотна фіксація пісні разом із текстом (порівняно з думою або казкою) за своїми масштабами здебільшого дозволяє укладання картотеки повних текстів (поетичний текст, мелодія, паспортні дані) на основі звичайної бібліографічної картки. З метою створення такої картотеки була розроблена каталожна картка пісенного фольклорного твору. На розлінованому боці бібліографічної картки в певній послідовності розташовуються паспортні дані: назва за першим рядком та усталена (якщо така є), місце запису за сучасним адміністративним поділом України, зазначаються виконавці, записувачі, розшифровщики, шифр рукописного фонду, вказуються наявні публікації пісні. До цього виконавцем, записувачем або укладачем картки додається визначення жанрової належності пісні, короткий зміст поетичного тексту, який часом компенсує відсутні повні тексти пісень та полегшує сюжетно-тематичну класифікацію творів. Картка розрахована на стандартні паспортні дані. Розширені паспорти з переліком значної кількості виконавців та (або) записувачів, назви публікацій (літературні джерела) подаються за необхідністю у скороченому вигляді. При наявності вказівки на першоджерело (архів, бібліографію) всі дані нескладно відновити в повному обсязі. Це ж стосується і незначної кількості нотних записів (включаючи нотації з виписаними варіаціями та розгалужені багатоголосні зразки), які не вміщуються на фрагменті нотного паперу, наклеєного з другого боку картки. Тут випишується переважно, перша строфа пісні з мелодією у тональності «g» («соль») по-можливості з правильним розміщенням мелострофи (одно-, дво-, три-, чотирирядкова мелодія відповідно на одній, двох, трьох, чотирьох нотних станах), що значно полегшує порівняльний мелотипологічний аналіз наспівів. Нотний папір наклеюється П-подібним чином, утворюючи гаманець, у якому вміщується повний поетичний текст пісні, а при необхідності й решта мелодії, варіанти, додаткові відомості про пісню, опис обряду або гри тощо). Зразок боку картки з паспортними даними. (Табл.1)

Картки з повними музично-поетичними текстами пісень становлять структурні одиниці *картотеки*, яка складає *основу каталогу*. Основа картотеки створювалася протягом 15-и років переважно на основі записів із мелодіями різних збирачів, що зберігаються в архіві рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, а також на основі друківаних джерел. Картотека продовжує поповнюватися і зараз. На цьому етапі її формування та систематизації основні підрозділи налічують понад 30 тисяч записів.

Картотека КУПФ упорядкована за певною системою. Основні розділи наближені до класифіка-

Таблиця 1

Жанр		Назва пісні за першим рядком
		(Короткий зміст поетичного тексту пісні)
Дата запису		Місце запису: село район область
Фонд рукопису		Виконавці: прізвище, ім'я, рік народження
Фонд звукзап.		Записувачі та розшифров- щики: прізвище, ініціали
1. Рік	с. №	Публікації: назва, вид-во
2.		
3.		

ції української народної пісенності за жанрами, прийнятої для видання серії «Українська народна творчість»⁶. У межах кожного розділу пісні згруповані вже на основі різних принципів та критеріїв (за абеткою, сюжетами, ритмічними схемами та мелодичними типами), що виходять зі специфіки матеріалу і дозволяють найдоцільніше їх систематизувати та описувати. О. Дей так писав про класифікацію «поетичних багатств» українського фольклору: «Як свідчить фольклористично-видавнична практика, їх поділ повинен вестися за типовими диференційними ознаками, притаманними певним групам пісень. Для кожної групи повинна бути властивою своя диференційна ознака, яка, виступаючи провідною в органічному комплексі з іншими, й визначатиме жанрову природу творів. Виявлені в цій групі пісень вторинні ознаки можуть бути провідними в інших групах»⁷. У картотеці каталогу УПФ на сьогоднішній день для обрядового та дитячого фольклору – це функціональна, ритмічна, мелотипологічна та сюжетно-тематична ознаки; для пісенної позаобрядової лірики та епіки – сюжетно-тематична ознака, тип сюжетного конфлікту; для «малих» жанрів з моторною мелодикою (пісні танцювальні та жартівливі) – ритмомелодичні особливості.

Мікрорівень систематизації звужуємо до *одниці каталогу*, яка відповідає *одному* художньо-мистецькому явищу пісенного фольклору, *одній пісні*, як словесно-музичному витвору народного мистецтва в сукупності всіх її наявних варіантів, у контексті її генетичних версій, що становлять пісенну парадигму за термінологією С. Грици. *Варіанти* включають усі фольклорні записи, що сприймаються як одна пісня. *Версія* об'єднує

«сукупність фольклорних варіантів, що відрізняються від іншої сукупності текстів цього ж твору рядом принципово вагомих, істотних ознак»⁸. Тому основною при систематизації фольклорного матеріалу картотеки КУПФ була важлива і складна робота по виявленню варіантних груп пісенних творів. С. Грица виділяє чотири основні рівні спорідненості варіантів⁹, але другорядних, мабуть, існує на порядок більше. Ця робота, що вимагає оперування величезною кількістю інформації, на початковому етапі велася нерідко на інтуїтивному рівні і лише останніми роками більш-менш формалізована і впритул підійшла до створення комп'ютерних баз даних на основі створеної системи покажчиків.

Створення КУПФ прокладає шляхи для формалізації варіантної атрибуції фольклорних творів, принаймні їх основної маси, адже каталог враховує основні параметри виявлення варіантних груп. Це наявність сюжетно-текстових паралелей, спільності віршового розміру, подібностей ритмо-мелодичної будови наспівів. У цілому ж ця проблема вимагає окремого дослідження.

Виявлення приналежності того чи іншого запису народної пісні до певної варіантної групи значно полегшує *система покажчиків* КУПФ, яка складалася на основі картотеки і становить невід'ємну складову частину каталогу. Відкритий тип каталогу дозволяє як розширення системи покажчиків, так і поповнення кожного з них.

Основна частина монографії присвячена систематизованому огляду пісень (варіантних груп) каталогу. Разом із системою покажчиків це надає роботі довідкового характеру (можна дістати відомості про будь-яку пісню каталогу) та полегшує порівняльні студії у різних напрямках дослідження – ритмічному, мелотипологічному, жанрово-стильовому тощо. Характер та повнота опису тієї чи іншої варіантної групи (пісні) диктують її поширеність у пісенних традиціях України (кількість зафіксованих варіантів), стильові особливості, наявність регіональних різновидів тощо. Водночас існує також основна схема опису, в якій враховуються такі моменти: код каталогу, місце пісні в загально-жанровому контексті, опис сюжету, найбільш поширені початкові слова (інципіт), регіони побутування пісні, тип пісенної строфи, віршовий розмір, ритмічна схема наспіву, будова мелострофи, інтонаційна схема наспіву, ладові особливості (ладові константи). Крім того, враховується ряд додаткових моментів, наприклад, особливості фактури гуртового співу (унісон, гетерофонія, тип багатоголосся), регіональні та історичні типи пісенних стилів та ін., якщо цього вимагає опис певної пісні. Для опису передусім беруться до уваги параметри, які частотно переважають та характерні для варіантної групи, і які найбільш самодостатньо характеризують саме цю пісню в сукупності її ва-

ріантів та відрізняють її від інших творів. Параметри без необхідної частотності (типовості) не враховуються і в описі не використовуються.

Коротко зупинимося на основних параметрах опису кожної пісні каталогу. Місце пісні в загальножанровому контексті визначається її позицією в каталозі, вираженою каталожним кодом, у якому є вказівка на родову, жанрову, сюжетно-тематичну приналежність фольклорного твору та його порядковий номер, а також типовий наспів.

Опис сюжету побудовано таким чином, щоб врахувати всі його основні моменти у такому вигляді, щоб вони характеризували саме цю пісню, не допускаючи двозначності. З цією метою у сюжетно-паралельних творах відшукувалися та фіксувалися, по-можливості, легко вловимі відмінності сюжету, які б дозволяли чітко розрізняти різні фольклорні твори.

Частотний принцип лежить також в основі відбору найпоширеніших початкових слів пісні, переважно в межах одного пісенного рядка. Це стосувалося як повнозначних, так і допоміжних слів і часток. Найбільш поширений початок (інципіт) стає каталожним індексом пісні і фіксується у загальному покажчику. Всі інші поширені початки зазначаються в описі варіантних груп пісень та покажчику інципітів.

Це саме стосується й регіонів поширення пісень. У першу чергу називаються та вказуються у загальному покажчику області (за сучасним адміністративно-територіальним поділом), у яких за картотекою каталогу зроблено найбільшу кількість записів певної пісні. У покажчику регіонів (областей) поширення фольклорних творів зазначається жирним шрифтом, у дужках вказуються варіанти без мелодій. Регіони поширення пісень, а також їхні стильові та виконавські особливості іноді дають опосередковану вказівку на місце створення пісні. Звичайно, тут необхідно враховувати можливу поправку на більшу або меншу дослідженість записувачами того чи іншого регіону.

Тип пісенної строфи визначаємо за її загальною будовою: однорядкова, однорядкова з міжстрофним зачином (ланцюгова), дворядкова, трирядкова, чотирирядкова, тирадна тощо. При цьому звертається увага на наявність повторів, рефренів тощо в поетичному тексті, наприклад, aab, abb, abr. При цьому рядки поетичного тексту зазначаються великими прописними літерами (AB, ABA), а сегменти – малими (abcd, abcb).

Віршова будова пісенної строфи (або віршовий розмір, за К. Квіткою – V) визначається шляхом сегментації поетичного тексту пісенної строфи на найменші ритмічно-сміслові сегменти, повторювані у всіх строфах пісні без словорозриву (за Ф. Колессою – пісенні коліна), які збігаються з основними смисловими музично-інтонацій-

ними сегментами мелодії. Розрізняються ізоритмічні віршові розміри з однаковою сегментацією рядків поетичної строфи: (6+6)2, (4+4)3, та гетероритмічні, з відмінною сегментацією рядків пісенної строфи: 4+4:6+4 (двокрапкою відділяються рядки пісенної строфи) та ін. За нашими спостереженнями, одна варіантна група характеризується переважно одним віршовим розміром, рідко – двома-трьома спорідненими. Складочисловий метод класифікації мелодій знайшов широке застосування у Б. Бартока, Ф. Колессі, К. Квітки, В. Гошовського, С. Грици, О. Баніна та інших етномузикологів. Для строфічної лірики та епіки цей метод має неперехідне значення.

У більшості варіантних груп простежуємо спільність ритмічної схеми наспіву, яка здебільшого має повну відповідність із віршовим ритмом народної пісні, достатньо розроблена та удосконалена фольклористами, починаючи від К. Квітки. Методика ритмічного моделювання описана в працях А. Іваницького¹⁰. О. Банін також розробив методику «моделювання формул складоритмічного інваріанта»¹¹. Втім, якщо моделювання складового ритму в межах однієї пісенної строфи, або й цілої пісні, переважно не викликає труднощів, то виведення інваріантної ритмічної схеми наспіву в межах сукупності варіантів однієї пісні нерідко стає проблематичним. При цьому різні варіантні групи тут значно відрізняються між собою. В одній, навіть значно поширеній варіантній групі, ритмічна схема наспівів цілком ідентична або характеризується невеликими розбіжностями, в іншій – ритміка досить істотно варіюється або змінюється таким чином, що важко відшукати більш-менш спільний знаменник при явній подібності наспівів. У такому випадку знов до уваги беремо частотний покажчик. Техніка виведення інваріантної ритмічної схеми наспіву вимагає більш детального оговорення. Тут лише звернемо увагу на існування різномасштабних ритмоутворень в українській народній пісенності. Це:

а) ритміка моторного типу – ритмічний рух однаковими тривалостями eeee ... або чергуванням однакових тривалостей eq eq eq ... (серіація за А. Іваницьким);

б) ритміка формульного типу – повторення протягом однієї пісні ритмоформули – з 3–7-и тривалостей (не більше пісенного такту), наприклад, колядкової ритмоформули (РФ) eeeeq, ритмічна будова aaa...;

в) ізоритмічна структура наспіву, в якій ритмосхема дорівнює пісенному рядку і повторюється з кожним рядком пісні, будова AA..., з незначними відмінностями – AA¹;

г) гетероритмічна структура наспіву, коли ритмічна схема дорівнює цілому наспіву, не має повторень і не може бути зведена до кратної ритмосхеми, будова AB або abcd та ін.

